

A tanító, a kutató és gondolkodó, az együttműködve alkotó kolléga, a barát Dávid Ferenc 2019. januárjában elhunyt. Pótolhatatlan számunkra, számomra, és pótolhatatlan a még álló, továbbra is állva tartandó épületek számára egyaránt. A művészettörténész az épület-rehabilitációkban résztvevő legfontosabb „társtervező”, a kutatás, a tervezés és a kivitelezés során mindig az adott, konkrét épülettel foglalkozó „alkalmazott történész”. Dávid Ferenc a történeti épületek felé fordulásunkban és egyes épület-rehabilitációinkban a legmeghatározóbb ember volt.

1963 és 1986 között az Országos Műemlékfelügyelőségen dolgozott, 1986-tól az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetének tudományos munkatársaként tevékenykedett, a műemlékügy elkötelezettjeként. Fontos szerepet kapott egy sor épület helyreállításában, számos könyve jelent meg ebben a témakörben. Illusztrálásul néhány, Dávid Ferenc munkáival kapcsolatos, kollégai által tevékenységéről megfogalmazott írásrészlet, melyek a 73. születésnapjára 2013-ban kiadott *Kő kövön* című, kétkötetes ünnepi tanulmánykötetben jelentek meg: „Feri alkotótársként volt jelen, és megerősítette bennem azt a képet, ami bennem évtizedekkel ezelőtt kialakult róla, miszerint ő nem csak a múltat tudja szerteágazó tudása menté látni és látszatni, hanem képes az építészek fejével gondolkodni, és a tervek hierarchiájának meghatározásával az építész munkáját segíteni.” [...] „Nagyon fontosnak tartom megemlíteni, hogy Ferkó saját szakmaisága által képes volt számtalan esetben hidat képezni az esetenként dogmatikus műemlékvédelmi felfogás és a merőben újat teremteni vágyó kortárs építészeti törekvések között. Tette mindezt úgy, hogy az általa képviselt értékrend mindkét oldal javára vált, ezáltal egy irányba terelve a két, sokszor egymás ellen dolgozó törekvést.”¹

Frank Lloyd Wright 1937-ben, a Chicago Art Institute-ban tartott előadásában magát a házat önálló étellel rendelkezőnek, „organikus valaminek” tartotta: „Mielőtt építeni kezdenénk, vizsgáljuk meg, mi ennek a ténykedésnek, amelyet építészetnek nevezünk a természete. Ez a vizsgálat bizonyos elemi igazságokat tár majd fel, amelyek az épületre, mint organikus valamire vonatkoznak.”² Természetes ezek után, hogy az épület – a használó emberrel, az emberi igényekkel és az anyagok adta lehetőségekkel együtt – változik. Az épület-rehabilitáció során a ház múltja és jövője találkozik. Az időben esetlegesen módosuló funkciójával átalakult életet él, és ami a lényeg, tovább él.

¹ Dávid Ferencről, egymást közt. Komjáthy Attila és Paulinyi Gergely beszélgetése a Mérték Stúdióban 2010 nyarán. In: *Kő kövön*. Stein auf Stein. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Festschrift für Ferenc Dávid. Szerk. Szentesi Edit, Mentényi Klára, Simon Anna. Budapest, 2013. I. kötet, 124.

² *Frank Lloyd Wright: Testamentum, gondolatok az építészet jövőjéről*. Budapest, 1974. 173.

Pályánk elején fogalmunk sem volt arról, hogy egy történeti (akkor még „meglévő”-nek hívott) épülettel a „tatarozáson” kívül mit is lehet tenni. Mit is kellene csinálni egy még álló, és önmagában – a műszaki állapota miatt – még egy darabig talán nem is bontandó házzal, ha állapota romlik, esetleg funkciója változik, és/vagy „csak” bővíteni kell. Egyáltalán, mire lenne jó? Hogy szebb kívül a vakolat és (végre) nem zavaró helyre kerülhet és működik a felvonó? Fogalmunk nem volt (többen voltunk így a szakmánkban, általában nem is volt kívánatos az ilyesmivel foglalkozás), hogy mi az a „tömb-rehabilitáció”, vagy az „épület-rehabilitáció”. De aztán jött Dávid Ferenc, a művészettörténész! Ő volt az, akivel nyilvánvalóvá vált az alap, maga az általunk rendszeresen akkor még nem is ismert, meglévő ház. Ő volt az, aki a házon kívül annak pontos történetét, eredeti állapotát és addig megvalósult és meg sem valósult terveit, átépítéseit, átépítésének, bővítésének indokait és ezek eredményét is, már kikutatta. Valamint azt is tudta, hogy ezen (változó használatú) életszakaszok során kik, milyen városi és eljárásjogi körülmények között, milyen (honnan származó) anyagokat építettek be. Valószínű, a program megértése és átgondolása (ennek alapján „megcsinálhatóvá” minősítése) után vált sokunk számára nyilvánvalóvá, hogy a tervezés korántsem az építész 3B-s ceruzája és a skiccpausz használatával kezdődik. Példaként idézem közös munkáinkat, és Ferinek ezekben játszott fontos, sokoldalú szerepét.

Az indulás – természetesen a fentiek megalapozásával, valamint az összes, aktuális állapotfelmérés elkészítésével párhuzamosan – a ház minden életkorszakában keletkezett gondolatot, anyagot és történetet ismerő kutatóval, Dávid Ferencsel folytatott beszélgetéssel kezdődött. Beszélgetésekkel, melyeken megismerhetőek, megfogalmazhatóak az át-, illetve továbbépítés vágyával és realitásával, potenciális megjelenésével, városi viszonyaival és hatásával kapcsolatban az immár használható tudáson alapuló elképzelések. A vele való beszélgetések folyamán került szóba (és ezek alapján alakult is ki, majd véglegesedett) az esetleges új és a régi viszonya, az azonosságok és a különbségek, a mindenképpen újak és a mindenképpen megtartandóak, a régi és az új funkció térgényei közti különbségek megoldása, maga a terv, maga a rehabilitált ház. Egy ilyen tervezési munka több tucat szakági altervező részvételével zajlik. Közülük legfontosabb, a legmeghatározóbb a történész. Ezügyben ő volt az első, mindannyian tőle, ettől a megfogalmazhatatlan sokoldalú baráttól tanultunk. Tőle tanulna, vele dolgozna továbbra is mindenki –, de sajnos tovább nem lehet.

Nevéhez fűződik nem egy fontos, számunkra (is) mintát adó, meghatározó színház-rekonstrukció művészettörténeti megalapozása. A soproni városi színház, vagy a budapesti Új Színház szerencsésen helyreállított épületek. Indulásunkkor ezen két épület rehabilitációjának egykor Dávid Ferenc volt a művészettörténész kutatója és – ez vett rá a mostani írásra – Wagner Péterrel együtt mi voltunk az építész tervezői. Legutóbbi fontos épület-rehabilitációnk szintén közös volt. Sajnos ez volt az utolsó.

Dávid Ferencsel közös első munkánk az akkor Budapesti Gyermekszínháznak (eredetileg Parisiana mulatónak, majd Arany János Színháznak, jelenleg Új Színháznak) hívott épület volt, amelyről így írt *Tisztelgés Lajta Béla emlékének* című tanulmányában: „A színház a polgárság győzelmének diadalmas jele, az újfajta ünnep színhelye, érthető hát,

hogy díszes, pompás. S a mulató is az – a színház 'fattyá' –, a nagyvárosnak viszont édes gyermeke, pompás, sőt pompázatos kivitelben.”³ Schwartz Amália úrnő megrendelésére, Lajta Béla, a magyar art-deco meghatározó egyéniségének tervei szerint 1909-ben a Két Szerecsen utcában épült a Parisiana mulató. Ma ezt az utcát Paulay Ede utcának hívják, és azóta nemcsak az utca neve, de az épület is többször átalakult. Maga a mulató-tér eredetileg egyhelyiséges volt, melyet előcsarnoka felett egy kis télikert egészített ki. A fellépők a főhelyiség legbelső, a tömbbelső melletti fala előtt, függönnyel leválasztott helyet használták öltözőnek. (A telek keskeny volt, az épületnek nem volt közterületről közvetlenül nyíló, nyitható üzemi bejárata.) 1921-ben Vágó László (korának szintén jelentős építész) „igazi” színházzá alakította a házat. Neobarokk, páholysoros belsőt alakított ki. Funkcionálisan és építészeti is rendes (többszintes) közönségforgalmi előcsarnokot hoztak létre, az itt nélkülözhetetlen kiegészítő terekkel. Vágóék az épület egyetlen meglévő, közterületről látható főhomlokzatához csak annyit nyúltak hozzá, hogy a bejárat fölé egy kis fém-üveg kombinációjú esővédő-tetőt akasztottak. Ebben a fázisban valóban véglegesen színházzá alakult a korábbi mulató. A már változatlan főfunkcióval – de többszöri tulajdonos- és névváltoztatás után –, az ötvenes években az eredeti homlokzati kőburkolatot elbontották és kerámiasávokkal díszített, vakolt, igazi „szocreálnak” mondható homlokzatos készíttettek. A hatvanas évek elején az aranyozott réz fríz is eltűnt, és – a korszak jellemző homlokzatképzésével egyező – fémvázis függönyfal került a ház elé, hátoldalán sárgára és kékre festett (!) síküveggel kitöltve.

Amikor az épülettel kapcsolatba kerültünk, adott volt egy, a hatvanas évek architektúrájára és az akkori építési színvonalra jellemző, függönyfalas homlokzat, egy kisméretű, és teljesen elszlömösödött előcsarnok, egy többször átfestett és díszekben igencsak megfogyatkozott, de lényegében még meglévő, neobarokk nézőtér, és egy minimális méretű és technikailag elavult színpad, melyet a szomszédos lakóházak földszintjére betüremkedő, rettenetes állapotú gazdasági helyiségek és öltözők vettek körül. A rekonstrukció folyamán több, azonos fontosságú célt kellett elérni. A közönségforgalmi területet a lehetőségekhez képest meg kellett növelni, a színpadot beszorított állapotából ki kellett szabadítani, technikai felszereltségét nagymértékben javítani kellett, új színházüzemi helyiségek sorát kellett elhelyezni a színpad közelében. Az egész intézménynek olyan építészeti kialakítást kellett adni, mely a különböző időben készült, eltérő stílusú épületrészeket összekapcsolja, és az egyes részek pusztasorolásánál a szintézis minőségével többet nyújt.

Az épület helyreállításáról az OMF Magyar Építészeti Múzeumában „Tisztelgés Lajta Béla emlékének” címmel kiállítást rendeztünk, amelynek katalógusát Dávid Ferenc állította össze. Ebben foglalja össze a munka irányelveit: „A Szerecsen utcai mulatót [...] színházzá Vágó alakította 1921-ben. Vágó két emeletnyi páholy beépítésével ovális alakúvá változtatta a nagytermet. [...] Egy 1908-as Lajta és egy 1922-es Vágó közé egy 1915-ös vágót kívántunk elhelyezni. [...] Nemzedékváltás, a modern építészet erkölcsi

³ Dávid Ferenc: Tisztelgés Lajta Béla emlékének. A Parisiana újjáépítése. In: A Parisiana újjáépítése. Tisztelgés Lajta Béla emlékének. Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása. Szerk. Dávid Ferenc – Hadik András – Pusztai László – Ritoók Pál. Budapest, 1991, 5–15.

tartalékainak kimerülése, a személyes alkotás lehetőségeinek új feltárulása kellett ahhoz, hogy 1983-ban megfogalmazhassék: a színház következő felújításánál Lajta Béla homlokzatát kívánjuk rekonstruálni.”⁴

A páholsoros nézőteret a meglévő helyszín és Dávid Ferenc által összegyűjtött adatok alapján felújítottuk, Lajta Béla eredeti homlokzatát a kutatás során feltárt adatok alapján újra-alkottuk és a kettő közé Dávid Ferencsel konzultálva terveztük meg az új előcsarnokot. A ház potenciális sorsával kapcsolatban Wagner Péterrel és Dávid Ferivel végig hármásban ötleteltünk, gondolkodtunk, ezeket módosítottuk, majd a Feri által folyamatosan kutatott és dokumentált város- és háztörténethez, az általa fellelt írásokhoz, képekhez, valamint a kortárs funkcionális, szerkezeti és architekturális elvárásokhoz egyaránt illeszkedő – általunk véglegesnek szánt – változatot együtt dokumentáltuk.

Vágó László nézőterének neobarokk architektúrája eredetileg is mindenképpen illeszkedett a „színház” fogalomhoz, ezért az építészeti kialakítást meghagyva, eredeti stukkóit kipótolattuk, illetve újraöntöttük, és így az 1920-as évekbeli állapotot rekonstruáltuk. A színvilág meghatározásánál egyrészt az előcsarnokkal való kapcsolatot, másrészt a két tércsoport stílusbeli különbözőségét is érzékeltetni kívántuk. A vasfüggönyön túli rész egy más világ. A kiszolgáló helyiségek befogadására – a tömbbelső részbeni kibontásával – új üzemház készült, ennek kialakítása részben a funkció üzemszerűségének, részben a reális takarékoságnak megfelelően puritán, és megfelel a tömbbelső tervezett közforgalmú passzázs-rendszerként történő felhasználásának.

Az előcsarnokot – aránylag komoly szerkezeti beavatkozások árán – úgy alakítottuk át, hogy a kis belmagasságú, nyomott terek hálózata egységes, jól átlátható sort alkosson, a beépített elemek, motívumok hangsúlyozzák a homlokzat és a nézőtér egy hossz tengelyen levő kapcsolatát, lépcsős megfogalmazásukkal utaljanak a homlokzati és a korabeli belső nyílászárók lépcsős díszítésére. Lényegében hagyományos, történelmi eszközöket alkalmaztunk. A horizontális irányt a teátrális lépcsővel és a közlekedőrendszer szimmetrikus kialakításával, az egész térháló vertikálisát pedig a középtengelyben elhelyezett életfa-motívummal, a nagy erejű világítás fényzuhatagjával és az egész térsort megkoronázó ív – az akkori színháznévből következően gyerekek készítette – alkotásával kívántuk kijelölni. (Az egyetlen megmaradt, intarziás belső ajtót – Dávid Feri javaslatára, szinte beépített kiállítási tárgyként – az előcsarnokban helyeztük el.) Törekedtünk arra, hogy a formarendszer illeszkedjen a meghagyott és a visszaépített elemekhez is, de természetesen saját építészeti nyelvünktől se legyen idegen.

Az építészeti megfogalmazás egyik legfontosabb – de mindenképpen legláthatóbb – része a homlokzat. Mivel a Lajta Béla által tervezett eredeti, de az idők során méltatlanul elpusztított homlokzatot mindannyian rendkívül szépnek és építészettörténeti értékűnek tartottuk, a műemlékek építészeti kezelésének gyakorlatában akkor még ritkán előforduló eszközhöz folyamodtunk: a fellelt korabeli fényképek és leírások alapján szándékoztunk visszaépíteni azt.

⁴ Dávid F.: Tisztelgés Lajta Béla emlékének i.m.

1987-ben (szinte váratlanul) realitássá vált az épület-rehabilitáció addig csak tanulmánytervek szintjén megálmodott megvalósítása. Az „álmom” alapja a kiinduló tanulmánytervben, illetve az engedélyezési tervben is a Dávid Ferenc történeti kutatásai során talált és dokumentált szerény számú írásos emlék, és néhány korabeli, természetesen fekete-fehér fénykép volt. Ezek alapján kellett immár a homlokzat kiviteli terveit elkészíteni, a díszítő elemeket újraalkotni.

Az épület zárt sorú beépítésben készült, egy utcai homlokzata van. (Az egyébként is jellegtelen udvari homlokzatát immár az elé bővítményként telepített üzemi tömb takarja.) A főhomlokzat építészettörténetileg és Lajta munkáin belül is különleges jelentőségű. Az Amerikai úti zsidó szeretetotthon (XIV., Amerikai út 57., 1906–1911) „nemzeti stíluskeresése” és a Pesti Izraelita Hitközség alapítványi főgimnáziuma, XIV. Cházár András utca 10., 1913–1914) már „megtalált modernje” között lelte meg helyét. Ezek elemzése – ezek alapján az építész „vezetése” – szintén a kutató művészettörténész feladata. A homlokzat persze nem csak stílusosan, hanem a fizikai valójában is nagyon érdekes. A kutató anyagban voltak adatok a fríz szárnyas rézbabáiról, a köztük lévő betűtáblákról, ezek anyagáról, felületéről, részbeni aranyozásáról; ugyanakkor fizikai valójában egy betűtábla-részlet és egy kis darab, a bontáskor a fedélszékhez visszaszakadt tenyérnyi réz került csak elő. A bejárat fémajtajainak alapanyaga a kor új találmánya, az alumínium. Ez itt konkrétan domborított, a megmaradt egyetlen belső – ott intarziás – ajtóhoz hasonlóan zikkurat-motívumos díszítésű. Ezek a fémszerkezetek – a már kikutatott történeti anyagok felhasználásával – az újragyártó ötvös műtermében tartott többszöri egyeztetéssel, véleményalkotással készültek el. Ezek az egyeztetéseken Dávid Ferencnek igen fontos szerepe volt. Ő volt a legtájékozottabb a korabeli technológiákban is.

A korábbi – Dávid Feri által előkerített – leírásokból ismert volt, hogy a homlokzatburkolatként alkalmazott háromfajta szürke kő melyik bányából származott, ugyanakkor az is gyorsan kiderült, hogy ezek a bányák már nem működnek. Az építetői döntés ezügyben az volt, hogy Dávid Ferenc és építészársam, Wagner Péter egy (természetesen állami) gépkocsival elutaznak Carrara bányáiba követ választani. Ez megtörtént, és az egyes elemeket a szállítók az általunk, a fényképek alapján készített konszignáció alapján le is gyártották. Az építkezés helyszínén időközben beindult a homlokzaton is a kivitelezés, a függönyfalat lebontották, és kitűzték a régi-új kőburkolat főbb osztásait. Ez volt az a műveletsor, aminek végén kiderült, hogy a fekete-fehér fényképek készülte óta a Paulay Ede utca síkja néhány centimétert emelkedett, mert többször ráaszfaltoztak. A legyártott elemek mindegyikéből faragni kellett egy keveset, de sikerült. A korabeli fényképeket a jelenlegi látvánnyal összevetve nem látszik a különbség. Még egy (szintén nem feltűnő) módosításra is szükség volt. A fríz eredeti felirata – értelemszerűen – a ház neve, a *Parisiána* volt, de ebbe a karakterszámba az aktuális intézménynév nem fért bele, ezért a mostani felirat csak az épület funkciója, azaz „Színház”. (Szerencsére, a konkrét színháznév szintén nem fért volna el, ezért az azóta történt névváltoztatások miatt nem kellett a régi-újat ismét szétszedni.)

A Lajta Béla által tervezett csodás homlokzatot tehát Dávid Ferenc meghatározó részvételével újraalkottuk. Ennek a homlokzatrekonstrukciónak a története jól példázza az építés és a művészettörténész együttműködésének lényegét és fontosságát.

Ezután következett Sopron, a soproni színház. A város meghatározó műemlékeseként számára mindig is nagyon fontos volt ez a város, az itteni házak. Medgyaszay István korszakos színháza rehabilitációjához készített összefoglaló leírásában így fogalmazott: „Medgyaszay színházáról nagyon sok dokumentum áll rendelkezésre. A tervek egy részét megőrizte a Medgyaszay Emlékgyűjtemény, más részét és az építkezéssel összefüggő iratok szinte teljes anyagát a Soproni Levéltár. A korabeli hírlapi és szakajtó is igen sok információval szolgált a színház részleteinek kialakításáról. Nem hiányoztak a jó minőségű fényképek sem.”⁵ És a leglényegesebb, hogy a munkához nem hiányzott az, aki ezeket összegyűjtötte, ismerte és megismertette, hogy együtt gondolkodhassunk, nem hiányzott Dávid Ferenc sem. Formákról, anyagokról, méretekről ezek a dokumentumok, a színekről a leírások, az épületen fennmaradt részletek, és Medgyaszay más munkái adtak felvilágosítást. Ahhoz azonban, hogy ezen ismeretek felhasználásához hozzáláthassunk, ezeket az új részletek megfogalmazásához használhassuk, magának a rekonstrukciónak az alapkérdéseit kellett átgondolnunk. Ez a színház-rekonstrukció is megvalósult. Ez sem történhetett volna meg a Dávid Ferenc művészettörténész „feje” és az általa összegyűjtött nagyon sok dokumentum nélkül.

Utolsó közös feladatunkhoz szintén ő készített tudományos dokumentációt. Ennek részletével, munkájának, gondolkodásának általa megfogalmazott indítékával, céljával búcsúzunk tőle: „Helyreállítási javaslatunk két ellentétes szempont alapján áll. Az egyik a hitközségi épület, s a zsinagóga eredeti kialakításának minél teljesebb rekonstrukcióját kívánja, a másik az 1988–1992-ben felújított szerkezeteket és díszítőelemeket tartja értékesnek. A harmadik szempont a hitelesen helyreállítható és a források híján hitelesen nem rekonstruálható részletek között tesz különbséget.”⁶ A mindent megalapozó történeti kutatás szerinti elképzelések immár megvalósulni látszanak. A rehabilitált épület műszaki átadása megkezdődött. Borzasztó, hogy a Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga többfunkciós kulturális épületté alakításának befejezését Dávid Ferenc már nem érhet- te meg.

Köszönöm Dávid Ferenc emberi és szakmai létét, együttléteink és együtt-dolgozásaink lehetőségét. Tolmácsolom a munkája eredményeként tovább létező, működő házak, és használóik, látogatóik csodálatát. Emléked megőrizzük, emberi viszonyaidat, munkáid eredményét és hatását élvezni, – amíg csak tudjuk – tanítani fogjuk. Jó pihenést!

⁵ *Dávid Ferenc*: Előszó; A városépítészeti összefüggés; A színház a 18. és a 19. században; A színház 1909-ben; A színházépület sorsa 1909 után; A felújítás 1992-ben. In: *A Soproni színház 1838–1909–1963–1992*. Budapest, OMvH Magyar Építészeti Múzeuma. Kiállítási katalógus. Szerk. Kőnig Tamás – Wagner Péter. Budapest, 1993, 3–33.; *Úő*: Medgyaszay színházának helyreállítása. *Magyar Építőművészet*, 84 (1993), 2. sz. 28–30.

⁶ A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga rehabilitációja, építési engedélyezési terv (vezető tervezők: Kőnig Tamás és Wagner Péter) történeti dokumentációja (Dávid Ferenc) 2007.